

Industrins strukturomvandling — en rationaliseringsprocess

År 1966 blev ett toppår vad beträffar antalet fusioner och nedläggningar inom industrin. Därefter har antalet åter sjunkit något men industrins strukturomvandling är alltjämt i centrum av den offentliga debatten. Författaren summerar de senaste årens händelser och efterlyser bl. a. noggrannare registrering av omvandlingens följdverkningar. Han diskuterar även de internationella krafter som kan påverka vår svenska strukturförändring.

Debatten kring de industriella omvandlingsfrågorna tycks nu ha kommit in i ett något lugnare skede efter de senaste årens yrvakna och inflammerade prägel. Tidningsrubrikerna i samband med nedläggningar och fusioner har krympts ned och sensationsartiklarna kring avskedanden är inte längre lika uppseendeväckande och vanliga. Också den politiska debatten har lugnat sig något efter crescendoet i samband med förslaget för två år sedan om inrättandet av en näringspolitisk fond, som sedermera blev den nuvarande Investeringsbanken. När det gäller målen för och den konkreta handläggningen av industrins strukturomvandling tycks de politiska partierna numera vara förvånansvärt eniga jämfört med situationen för ett par år sedan. Kort sagt förefaller de flesta nu ha hämtat sig efter den stora omvandlingschocken år 1966, då siffrorna för fusionerna och nedläggningarna inom industrin plötsligt rusade i höjden i samband med den begynnande konjunkturavmattningen.

Avsikten med denna artikel är att söka sammanfatta några väsentliga drag i de senaste årens industriella strukturomvandling, placera denna i ett något längre perspektiv och ge några synpunkter på omvandlingen. Strukturomvandling är ett luddigt begrepp som i den allmänna debatten ges i stort sett vilken innebörd som helst, allt efter debattdeltagarnas syften och värderingar. Med en allmän definition skulle man kunna beteckna struktur som relationen mellan delarna eller enheterna i ett system av nå-

AV BENGT RYDÉN

Författaren är civilekonom och f. n. tjänstledig från Industrieförbundet för forskning vid Industriens Utredningsinstitut om företagsfusioner, som han länge specialstuderat.

got slag. Strukturomvandling innebär alltså en förändring av dessa relationer. För att begreppet skall få någon mening måste man precisera vilket system, vilka delar eller enheter samt vilken typ av relationer som avses. Ibland menar debattörerna hela samhällets sociala, politiska och ekonomiska uppbyggnad, ibland bara någon del av detta. Några av de väsentligaste typerna av relationer, eller om man så vill egenskaper, som i den allmänna debatten avses med ordet strukturomvandling är storlek, lokalisering, ägarförhållanden, pris- och kostnadsförhållanden, insatsen av olika slags produktionsfaktorer, arbetskraftens utbildningsnivå osv. Givetvis blir det inte särskilt meningsfullt att tala om strukturomvandling i största allmänhet utan precisering av vad det är som omvandlas och i vilket avseende. Antalet tänkbara alternativ är i det närmaste oändligt.

Industrins omvandling berör många

Som framgått redan av rubriken diskuteras i denna artikel endast industrins omvandling. Denna inriktning på en begränsad del av ekonomin innebär varken att strukturomvandling enbart är en industriell företeelse eller att omvandlingsproblemen skulle vara ointressanta eller irrelevanta inom de övriga delarna av ekonomin. Tvärtom ger den mest ytliga översikt vid handen att omvandlingsproblematiken är ytterst intressant och väsentlig inom en rad näringsgrenar utanför industrin, bl. a. jordbruket, handeln, transportväsendet, bostadssektorn och den offentliga sektorn. Men t. o. m. en översiktlig behandling av strukturomvandlingsfrågorna kräver en koncentration av intresset, när endast en tidskriftsartikels begränsade utrymme står till förfogande. Att just industrin valts i detta fall beror bl. a. på att den offentliga debatten i särskilt hög grad kretsat kring denna näringsgren. Dessutom har den stor samhällsekonomisk betydelse och berör ett mycket stort antal personer. Den egentliga industrin tar ju i anspråk

omkring en tredjedel av landets arbetskraft och andra produktiva resurser och intar även på grund av vår omfattande utrikeshandel en strategisk roll i samhällsekonomin som helhet.

Ett för flertalet människor och intressegupper sannolikt grundläggande och gemensamt motiv för de senaste årens intresse för strukturomvandlingsfrågan är dess betydelse för industrins effektivitet och därmed också denna näringsgrens konkurrenskraft samt vinst- och lönebetalningsförmåga. Ett annat grundläggande motiv är det allmänt accepterade målet om upprätthållande av en så hög och jämn sysselsättning som möjligt. Företags, branschers och hela industrins effektivitet påverkas av en rad olika omständigheter av vilka flera redan nämnts i samband med exemplifieringen av olika »strukturegenskaper». Företagens och produktionsanläggningarnas antal och storlek är förmodligen några av de mest väsentliga strukturvariablerna i en bedömning av industrins effektivitet, samtidigt som förändringar i dem också påverkar sysselsättningen. I den fortsatta framställningen kommer huvudvikten att läggas just vid sådana förändringar.

Bristfällig registrering

Industrins struktur med avseende på företagens och anläggningarnas antal och storlek kan förändras på flera olika sätt: genom att nya enheter kommer till, gamla faller bort och vissa växer fortare än andra. Den offentliga statistiken är milt sagt föga upplysande, när det gäller dessa typer av förändringar. För industriföretagen redovisas knappast några strukturdata alls med undantag av de först under de allra senaste åren av det s. k. centrala företagsregistret presenterade uppgifterna om företagens antal och storleksfördelning. Industristatistiken är helt produktionsorienterad och redovisar endast arbetsställdas antal med fördelning på branscher och storleksgrupper från år till år. Några uppgifter som kan förklara förändringar i dessa avseenden

lämnas inte — och det gör för övrigt inte heller företagsregistret. Den som är intresserad av en sådan analys tvingas alltså till andra källor eller till egna undersökningar.

När det gäller nyetableringar av företag och produktionsenheter är bristen på kunskaper i det närmaste total åtminstone för efterkrigstiden. Nedläggningar av vissa företag och arbetsställen redovisas sedan 1956 av Arbetsmarknadsstyrelsen, men tillförlitligheten i dessa uppgifter är diskutabel. Företagssammanslagningar har sedan några år specialstuderats av artikelförfattaren och uppgifter om dem har sammanställts för hela efterkrigstiden på grundval av vad som publicerats i dags- och fackpress, olika företagskalendrar, de större företagens årsredovisningar m. m. Beträffande variationer i industriföretagens och arbetsställets expansionstakt finns så vitt bekant inga uppgifter tillgängliga.

Utan tvekan är det i första hand nedläggningarna och driftsinskränkningarna som ligger bakom de senaste årens starkt ökade intresse för omvandlingsproblematiken. Det är därför desto allvarigare att tvingas konstatera att kunskaperna t. o. m. på detta område är mycket bristfälliga. Arbetsmarknadsstyrelsens uppgifter avser endast planerade driftsförändringar — inte verkställda. Nedläggningsstatistiken lider också av den svagheten att den ända tills helt nyligen inte avsett företag med färre än tio anställda eller driftsförändringar berörande mindre än tio anställda, samt att rapportskyldigheten är begränsad till medlemsföretagen i Arbetsgivareföreningen och Industriförbundet. Bl. a. därför finns det goda skäl att ifrågasätta nedläggningsstatistikens tillförlitlighet. Ett försök till närmare analys av den svårgenomträngliga industristatistiken tycks bekräfta denna misstanke och resultatet av en tillägsfråga i samband med en av de regelbundet återkommande arbetskraftsundersökningarna för något år sedan pekar i samma riktning. Med den reservationen att de tillgängliga uppgifterna om ned-

läggningar inom industrin förmodligen endast utgör den synliga delen av isberget skall — i brist på andra och bättre data — vissa uppgifter om industrinedläggningarna presenteras i det följande.

Stora variationer

Fr. o. m. 1956 och fram till det senaste årsskiftet hade nedläggning av ca 1 500 arbetsställen aviserats till AMS. Antalet berörda arbetstagare uppgick till drygt 72 000. I genomsnitt under de 13 senaste åren har alltså 115 nedläggningar berörande 6 500 arbetstagare aviserats årligen. För perioden som helhet har de varslade nedläggningarna berört drygt 15 procent av antalet arbetsställen med minst tio sysselsatta i periodens början och uppskattningsvis 10 procent av antalet sysselsatta i arbetsställen inom dessa storleksgrupper.

Som *diagram 1* visar har nedläggningsintensiteten inte varit jämn från år till år utan varierat ganska kraftigt. Under periodens tre första år låg den på ungefär den för perioden som helhet genomsnittliga nivån, dvs. drygt 100. 1959 skedde en relativt kraftig minskning som stod sig ända fram t. o. m. 1964, under vilka år mellan 65 och 80 nedläggningar aviserades årligen. Genomsnittet för dessa år ligger kring 75. I slutet av 1965 skedde en markant dragning uppåt och fr. o. m. 1966 har antalet aviserade nedläggningar årligen överstigit 200 med 1966 års notering på 220 som den hittills högsta. Under 1960-talets senare hälft — och i den ingår då en prognos för innevarande år — har alltså nedläggningsnivån inom industrin enligt AMS:s uppgifter varit ungefär tre gånger så hög som under dess första hälft och ungefär dubbelt så hög som under 1950-talets senaste år.

Nedläggningarna en rationaliseringsprocess

Varför läggs ett företag eller en industri-
anläggning ned? Vad beror det på att

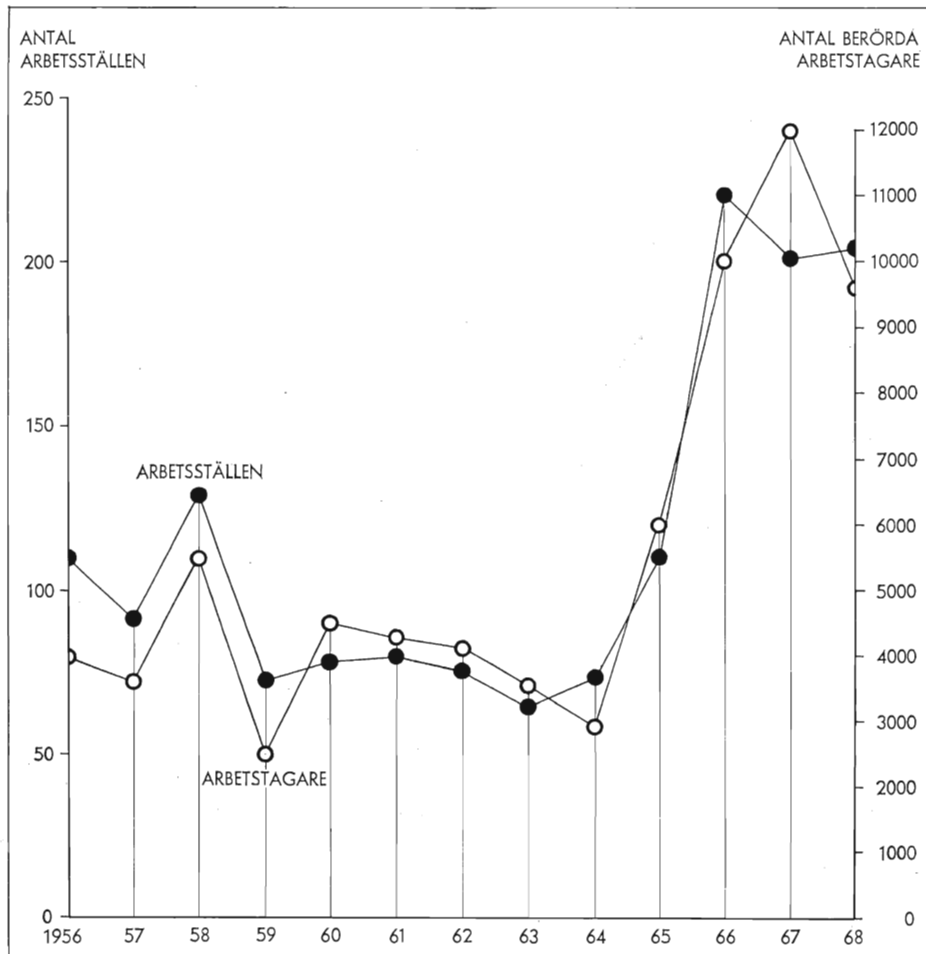

Diagram 1. Varslade nedläggningar inom industrin 1956—1968.

Källa: Arbetsmarknadsstyrelsen

nedläggningarna enligt tillgängliga uppgifter väsentligt ökat i omfattning under de senaste åren? — Några säkra och uttömmande svar på dessa båda frågor går naturligtvis inte att lämna utan mycket noggranna undersökningar. Men några hypoteser och delsvår kanske kan antydast. För det första måste påpekas att nedläggningar inte på något sätt är onormala inslag i den industriella utvecklingen. Nedläggningar har tvärtom förekommit inom industrin så länge det har funnits industriföretag i landet — det bär sådana ord som sågverksdöden och hytt-döden vittnesbörd om. I hög grad är avvecklingar och nedläggningar av företag

och industrianläggningar den form genom vilken tekniskt eller ekonomiskt föråldrat kapital ersätts med nytt och modernt. Det är alltså fråga om ett av flera inslag i en med varierande intensitet ständigt pågående rationaliseringsprocess. För denna syn på industrinedläggningarna talar bl. a. det förhållandet att omkring hälften av samtliga aviserade nedläggningar under några år i mitten av 1960-talet skedde inom fleranläggningsföretag som fortsatte sin verksamhet. Dessa nedläggningar kan alltså sägas representera en av industriföretagen själva styrd driftskoncentration mot färre och större produktionsenheter. I vissa fall

Tabell 1. Antal varsel om nedläggningar fördelade på branscher 1956—1968

Källa: Arbetsmarknadsstyrelsen, SOS Industri 1956

	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	Summa	Inklusive av ant. arbets- ställen 1956
Gruvindustri	7	1	2	3	0	0	3	2	0	0	1	8	0	27	30,3
Metall- och verkstadsindustri ..	18	17	29	11	12	13	16	30	22	19	53	58	49	347	11,3
Jord- och stenindustri	8	15	8	2	3	10	4	2	4	4	20	12	16	108	16,9
Träindustri	13	13	15	15	13	14	9	7	9	8	22	24	36	198	13,8
Massa- och pappersindustri	0	4	0	1	1	3	3	2	4	2	10	10	6	46	16,8
Grafisk industri	0	0	2	1	3	1	1	3	4	2	1	9	7	34	6,5
Livsmedelsindustri	5	5	7	8	8	2	3	3	8	12	9	21	17	108	13,1
Dryckesvaru- och tobaksindustri ..	0	2	1	1	3	0	3	3	0	2	2	4	1	22	14,7
Textil- och konfektionsindustri ..	46	28	50	23	23	29	22	10	16	43	71	38	56	455	39,2
Läder-, hår- och gummivaru- industri	9	3	12	1	7	5	3	2	5	14	22	10	9	102	27,1
Kemisk och kemisk-teknisk industri	4	3	3	6	5	3	8	1	1	4	9	7	7	61	20,9
Summa	110	91	129	72	78	80	75	65	73	110	220	201	204	1 508	17,1

kan det dock röra sig om en nödvändig nedskärning av produktionskapaciteten inom branscher med långsiktigt vikande efterfrågan eller övermäktig utländsk konkurrens.

Som bekant har just detta förhållande i hög grad präglat de senaste årens utveckling inom framför allt beklädnadssektorn. Det är mot den bakgrunden särskilt intressant att konstatera att nedläggningsintensiteten varit större inom denna del av industrin än någon annan bransch under den period som nedläggningsuppgifterna avser. Som framgår av *tabell 1* har sedan 1956 nära 500 textil- och sömnadsföretag aviserat nedläggning och ca 100 företag inom läder-, hår- och gummivaruindustrin, varav en mycket stor del utgörs av skoföretag. Inom textil- och konfektionsindustrin torde hela 40 procent av antalet arbetsställen med minst 10 sysselsatta år 1956 ha lagts ned vilket — som *tabell 1* visar — är mer än inom någon annan industrigren och en drygt dubbelt så stor andel som genomsnittet för hela industrin på 17 procent.

Gruvindustrin samt massa- och pappersindustrin, som under de senaste åren båda har upplevt en period av hård internationell konkurrens med fallande priser och försämrad lönsamhet, har också fått uppleva många nedläggningar i förhållande till antalet anläggningar inom branscherna. Det är också intressant att notera att några av de branscher, som anses vara mest skyddade från utländsk konkurrens, nämligen livsmedelsindustrin, träindustrin och den grafiska industrin, har haft relativt låga nedläggningstal. Dessa uppgifter pekar på ett klart positivt samband mellan nedläggningsintensitet och internationell konkurrens. Den av många hävdade uppfattningen att den internationella konkurrensen inom en rad branscher successivt skärpts under de senaste åren skulle därför kunna vara en av flera förklaringar till att också nedläggningsintensiteten ökat.

Dåliga konjunkturer ökar nedläggningarna

På samma sätt som åtskilliga nedläggningar avspeglar rationaliseringsvilja och framsynthet är en hel del utan tvivel uttryck för brister just i dessa avseenden, dvs. dålig företagsledning. Det vore konstigt om det inte förhöll sig så. Somliga företagare lyckas mycket bra, andra medelmåttigt, andra åter dåligt. Variationer ifråga om yrkesskicklighet bör rimligen förekomma lika mycket bland företagsledare som inom andra yrkesgrupper. Det torde också vara ett helt rimligt antagande att »misslyckandenedläggningarna» är fler under dåliga tider än under goda. När efterfrågan avtar och priskonkurrensen ökar kan de företag som ligger närmast lönsamhetsgränsen inte hänga med längre. För dem är det alltså bara en tidsfråga innan de slås ut, eftersom konjunkturförloppet nu en gång är sådant att det går upp och ned. Den senaste konjunkturdämpningen i förening med det för företagen relativt dyra treårsavtalet på arbetsmarknaden år 1966 skulle alltså kunna vara ytterligare en viktig förklaring till den ökade nedläggningsfrekvensen.

Fusionstopp 1966 — och även 1968?

Vid sidan av nedläggningarna tycks företagsfusionerna, dvs. köpen eller sammanslagningarna av hela eller delar av företag, ha väckt den största uppmärksamheten i debatten om industrins omvandling. En anledning till detta är säkert att fusioner ofta får, eller tros få, konsekvenser för de anställda, många gånger i form av avskedanden. I själva verket genomförs antagligen en hel del fusioner just i syfte att skapa beslutsmässiga förutsättningar för den typ av styrda rationaliseringsnedläggningar och annan typ av personalinskränkning som tidigare nämnts. Den uppfattningen stöds bl. a. av att 20 procent av de senaste årens nedläggningar och driftsinskränkningar kunnat hänföras direkt till nyligen eller några år tidigare genomförda fusioner.

För fusionernas del är utvecklingen ännu mer spektakulär än för nedläggningarna. Som *diagram 2* visar har antalet kända samgåenden som engagerat minst ett industriföretag, dvs. fusioner och långsiktiga samarbetsavtal rörande produktion, marknadsföring, forskning och utveckling m. m., under de senaste åren legat på en i genomsnitt 10 gånger högre nivå än i början av 1950-talet. Liksom för nedläggningarna medförde 1966 en topp i efterkrigstidens fusionsutveckling; då noterades omkring 350 avtal om köp, sammanslagning eller annan form av långsiktigt företagssamarbete inom industrin. Vid sidan av de redan tidigare nämnda orsakerna till de många nedläggningarna 1966 torde också den då genomförda förändringen av aktievinstbeskattningen starkt ha ökat utbudet av familjeföretag just under det året. Uppenbarligen kunde många av dessa företag finna intresserade köpare inom industrin. Den ändrade aktievinstbeskattningen medförde alltså en tillfällig anhopning av sådana fusioner, som med stor sannolikhet ändå hade kommit till stånd men under en mera utdragen period.

Eftersom den preliminära siffran för 1968 ligger i nivå med motsvarande siffror för 1966, tycks det f. ö. som om vi redan efter två år skulle ha uppnått samma höga fusionsnivå igen — och det utan något som helst institutionellt incitament i stil med den skärpta aktievinstskatten. Det säger en hel del om styrkan i den aktuella fusionsvågen.

Fusionsökning under efterkrigstiden

Fusionsvågens storlek bör helst inte mätas enbart med hjälp av en kurva över antalet samgåenden. För flera väsentliga syften kan det vara av intresse att också ta hänsyn till de fusionerade företagens storlek och att relatera dem till något totalmått för industrin eller dess olika delbranscher. Några sådana beräkningar finns ännu inte tillgängliga för hela den kartlagda perioden, men vissa överslags-

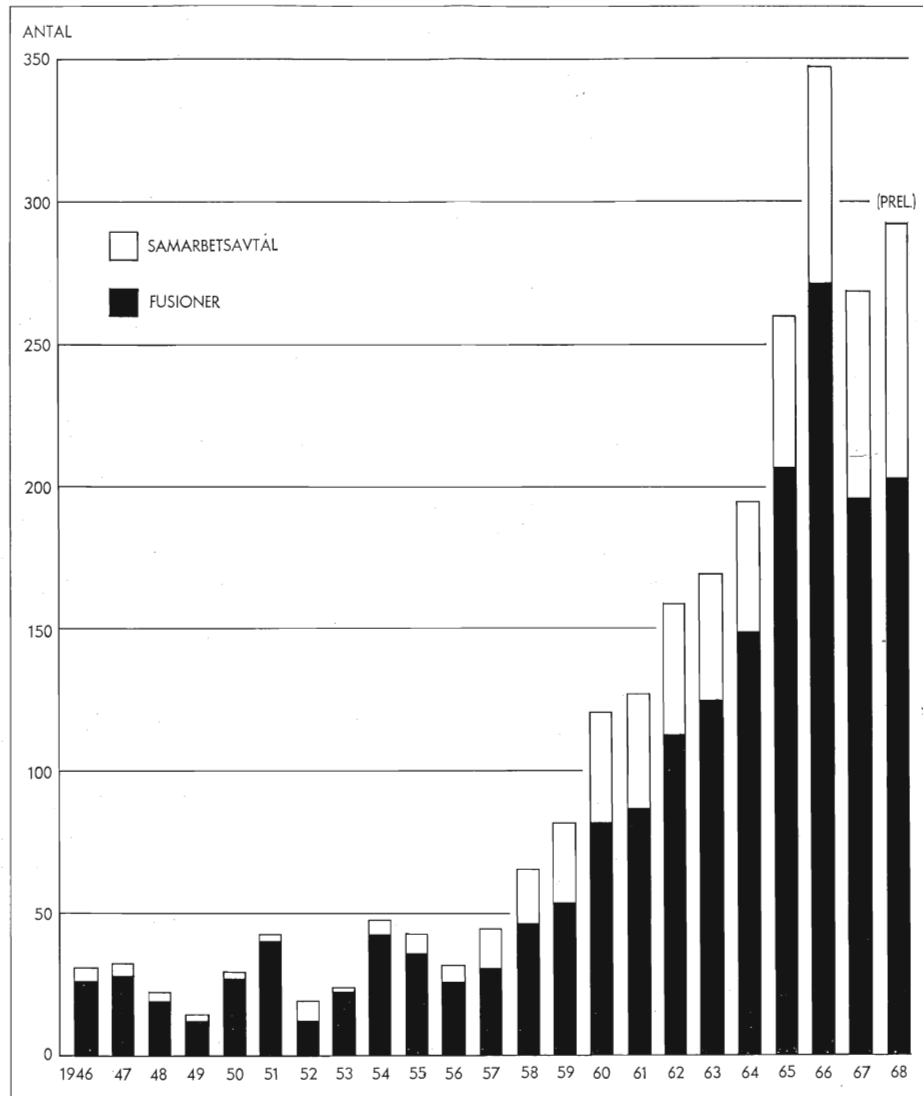

Diagram 2. Antal företagssamgåenden inom industrin 1946—1968.
 Källa: Bearbetade uppgifter från press, årsredovisningar m. m.

kalkyler och uppskattningar kan göras, bl. a. på grundval av något mer detaljerade kunskaper om de senaste åren.

En sådan överslagskalkyl ger vid handen att enbart de nära 2 000 kända fusionerna under perioden 1946—68 direkt engagerat omkring 3 000 svenska industriföretag (att siffran endast blir 50 procent större än antalet fusioner beror på att åtskilliga företag varit engagerade i flera fusioner samt på förekomsten av utländska företag i materialet) av de ca

15 000 industriföretagen med minst fem anställda, dvs. 20 procent. Antalet svenska industriföretag, som under perioden på grund av fusion upphört att existera som självständiga ekonomiska enheter, uppgår till omkring 1 200, vilket motsvarar 8 procent av antalet industriföretag. Dessa siffror kan kanske sägas peka på att industrins fusioneringsverksamhet som helhet under efterkrigstiden knappast varit av enbart marginell betydelse. Men de anger också att fusionerna åt-

minstone inte till antalet varit av den väldiga omfattning, som den allmänna debatten lätt kunnat ge intryck av.

En bedömning av fusionsverksamheten på grundval av de uppköpta företagens storlek ger en något annan bild av koncentrationsprocessens styrka. De under fjolåret ca 150 uppköpta industriföretagen sysselsatte 32 000 personer, vilket motsvarar 2,6 procent av industrins totala sysselsättning. Motsvarande andel för 1967 var 3,1 procent och siffrorna torde ligga på ungefär samma nivå för de båda åren dessförinnan. Under de senaste fyra åren har alltså företag som representerar dryga 10 procent av den totala industrins sysselsättning blivit uppköpta av andra företag — svenska och utländska. Med tillägg för de samtidigt inträffade partiella fusionerna (köp av verksamhetsgrenar och andra delar av företag) kan siffran höjas till omkring 15 procent. Med utgångspunkt från den kalkylen kan man uppskatta att de företag, som hittills under efterkrigstiden blivit helt eller delvis förvärvade i samband med kända fusioner, svarar för mellan 25 och 30 procent av industrins nuvarande totala sysselsättning. Förutom att siffran har ett betydande intresse som sådan ger den en tydlig illustration av fusionsverksamhetens mycket starka intensitet under de allra senaste åren jämfört med tidigare.

Den relativa fusionsfrekvensen

Absolut sett har de flesta fusionerna skett inom metall- och verkstadsindustrin, vilket knappast är förvånansvärt med hänsyn till denna sektors storlek. Långt därefter följer den kemiska industrin samt livsmedelsindustrin. Fortfarande räknat i antal fusioner har aktiviteten varit lägst inom läder-, hår- och gummivaruindustrin, den grafiska industrin samt byggnadsindustrin. Men branscherna har ju en mycket varierande fusionspotential på grund av det enkla förhållandet att de rymmer ett varierande antal företag. I en bransch med få

företag bör det rimligtvis inträffa färre fusioner än i en bransch med många.

Ett mått som tar hänsyn till detta, dvs. en relativ fusionsfrekvens, ger också en annan rangordning än den tidigare nämnda. Enligt detta mått ligger den kemiska industrin först, följd av massa- och pappersindustrin. Relativt långt efter kommer dryckesvaruindustrin och ytterligare en bra bit efter ligger en lång rad branscher samlade runt genomsnittsnivån för hela industrin. Den klart lägsta relativa fusionsaktiviteten har livsmedelsindustrin, den grafiska industrin, träindustrin samt byggnadsindustrin — liksom ifråga om nedläggningarna just sådana branscher som i relativt liten grad är utsatta för internationell konkurrens. Det tyder på att det kan vara delvis samma krafter som ligger bakom både fusionerna och nedläggningarna.

Fusionsmotiven växlar med konjunkturen

Fusioner representerar knappast ett homogent företagsbeteende, som kan förklaras med hjälp av en relativt enkel teori. Fusioner kan tvärtom representera en rad olika typer av beteende — olika för olika slags företag, branscher, konjunkturen osv. De viktigaste av dessa beteenden skulle kunna sägas vara expansion, rationalisering, riskspridning och strävan efter oberoende gentemot konkurrenter, kunder eller leverantörer. En del av dessa fusionsmotiv är antagligen relativt okänsliga för variationer i konjunkturen, medan t.ex. expansionsmotivet bör vara särskilt relevant i en uppåtgående konjunktur och rationaliseringsmotivet i en nedåtgående.

Det finns sålunda krafter som driver fram fusioner under i stort sett alla lägen av ekonomisk aktivitet. De ovan nämnda, som för övrigt har störst relevans för köparföretagen, kan kompletteras med ytterligare några motiv på säljarsidan, bl.a. skatte- och företagsledningsproblem i samband med dödsfall (inträffade eller förutsedda) inom familjeföretag. Ett

annat viktigt säljmotiv är finansierings-
 svårigheter för snabbt växande företag.

Att den svenska fusionsvågen innehåller relativt stora inslag av rationalisering antyds bl. a. av den mycket stora andelen fusioner mellan företag med samma produktionsinriktning. Som redan tidigare nämnts leder sådana horisontella fusioner inte sällan till driftsinskränkningar eller nedläggningar. De horisontella fusionerna utgör omkring tre fjärdedelar av samtliga kända fusioner. Ungefär 10 procent kan betecknas som branschblandade fusioner (diversifieringar), ungefär lika många som vertikala fusioner framåt eller bakåt i en varus produktions- och distributionsprocess samt de resterande 5 procenten som investmentfusioner, dvs. köp av investment- och utvecklingsbolag. De branschblandade fusionerna torde som regel syfta till riskspridning eller expansion medan de vertikala ofta kan motiveras med en strävan att vinna oberoende.

Internationella krafter

Några jämförbara uppgifter rörande fusioner i andra länder finns ännu inte

tillgängliga. Men även utan tillgång till några exakta siffror kan konstateras att fusionsvågen under de senaste åren svept fram med i stort sett samma kraft över en lång rad industriländer. Det gäller bl. a. EEC-länderna, Storbritannien, Japan och USA. Det antyder att det i hög grad kan vara internationellt verkande krafter som drivit fram de många företagsfusionerna. Skärpningen av den internationella konkurrensen inom en lång rad branscher är en sådan kraft, en annan den pågående omställningen till större marknader. Därmed avses inte enbart EEC, Efta eller den nordiska marknaden utan den genom växande köpkraft, valutakonvertibilitet och liberalisering av kapitalrörelserna samt en successiv nedtrappning av tullar och andra import- hinder möjliggjorda expansionen av världshandeln — under 60-talet som helhet en genomsnittlig ökning på ca 10 procent per år.

Därtill kommer att fusioner inte bara stimuleras utan delvis t. o. m. tvingas fram i vissa länder. Det gäller bl. a. England, Frankrike och Japan, vars regeringar uppenbarligen anser att ökad företagsstorlek genom fusioner ofta är ett

Tabell 2. Antal sysselsatta per arbetsställe i industrins huvudbranscher 1952—1964

Bransch	Antal sysselsatta per arbetsställe				
	1952	1956	1960	1964	
				exkl. nya ¹	inkl. nya ¹
Gruv	120	155	167	155	155
Metall	62	69	77	85	75
Jord- och sten	32	33	36	45	36
Trä	21	23	25	30	27
Massa	157	179	194	209	202
Grafisk	42	48	50	52	47
Livsmedel	24	27	30	38	34
Dryckes	28	35	38	44	43
Textil- och konfektion	65	68	72	70	64
Läder	42	48	54	59	53
Kemi	62	67	70	76	70
Totalt	47	52	58	66	58

Källa: Industristatistiken

¹ Med »nya» avses dels 323 arbetsställen med mindre än 5 sysselsatta inom sten-, mejeri- och dryckesvaruindustrin och som tillförts industristatistiken fr. o. m. 1962, dels 1 958 arbetsställen, som upptäckts genom företagsregistret och tillförts industristatistiken fr. o. m. 1964

lämpligt sätt att stärka den egna industrins internationella konkurrenskraft. Denna attityd kanske är förhärskande även i vårt land, men med undantag av varvsindustrin och ett par andra fall tycks åtminstone ännu så länge inga systematiska försök ha gjorts av staten att stimulera eller tvinga fram en ökad företagsfusionering. Kanske kan den statliga investeringsbanken så småningom komma att fylla en sådan funktion liksom Industrial Reorganisation Corporation gör i England. Det vore knappast omotiverat inom sådana branscher som av olika skäl har en särskilt trögrörlig struktur.

Stordriften kommer

Som nämndes inledningsvis påverkar fusioner och nedläggningar direkt eller indirekt industrins storleksstruktur, som i sin tur anses vara väsentligt för industrins effektivitet. Avslutningsvis skall därför vissa data rörande storleksstrukturens utveckling presenteras, trots att denna också påverkas av en del strukturförändringar, som av brist på data här inte kunnat redovisas, bl. a. nyetableringar. Tyvärr finns inga uppgifter som visar företagsstorlekens utveckling, vilken i detta sammanhang vore mest intressant att belysa, eftersom fusionernas omedelbara verkan sker på företagsnivå. Den tillgängliga statistiken är produktionsorienterad och avser anläggningar, dvs. produktionsenheter. Det bör dock erinras om att dessa i flertalet fall är synonyma med företagsenheten, eftersom de allra flesta företagen bara har en anläggning.

Som *tabell 2* visar har den genomsnittliga anläggningsstorleken, mätt i antal sysselsatta per arbetsställe, ökat betydligt sedan början av 1950-talet. År 1952 sysselsatte varje anläggning genomsnittligt 47 personer, medan siffran 12 år senare stigit till 66. Det innebär en nära femtioprocentig ökning av anläggningsstorleken på drygt tio år. Det är högst sannolikt att anläggningsstorleken fortsatt att växa även under de allra se-

naste åren. Men eftersom det under denna period skett ett successivt utbyte av arbetskraft mot maskiner, dvs. en tilltagande kapitalintensitet, är arbetskraften inte längre ett särskilt bra storleksmått. Någon uppgift om storleksstrukturens förändring med avseende på realkapitalet per anläggning finns inte, men det faktum, att förädlingsvärdet per anläggning i fast penningvärde i det närmaste tredubblats under samma period, antyder att andra storleksmått än arbetskraften kan ge en mer markerad bild av den tilltagande stordriften. Som *diagram 3* visar har denna utveckling för övrigt inneburit en betydande åderlåtning av de allra minsta industriföretagen medan de medelstora och stora ökat något i antal.

Hur ter sig framtiden?

Hur kommer nu industrins strukturomvandling att gestalta sig i framtiden? — Att ge ett generellt men ändå meningsfullt svar på den frågan är av tidigare nämnda skäl inte möjligt. Däremot kan kanske vissa något så när säkra uttalanden göras om de inslag i strukturomvandlingen som diskuterats i denna artikel.

En första och mera allmän prognos avser omfattningen under de närmast kommande åren av strukturomvandling inom industrin i form av fusioner och andra samgåendeformer, nedläggningar och driftsinskränkningar. Det tycks idag finnas föga anledning att tro att storleken av de senaste årens omvandling i dessa former skulle drastiskt förändras i någon riktning och framförallt inte mot en minskning. Om man bortser från variationer med hänsyn till förändringar i konjunkturläget, tycks de grundläggande och långsiktigt verkande drivkrafterna bakom fusionerna och nedläggningarna vara så många och så starka att omvandlingsaktiviteten redan av de yttre skälen kommer att ligga kvar på en hög nivå. Härtill kommer att fusioner, samarbetsavtal och rationaliseringsnedläggningar numera tycks vara relativt

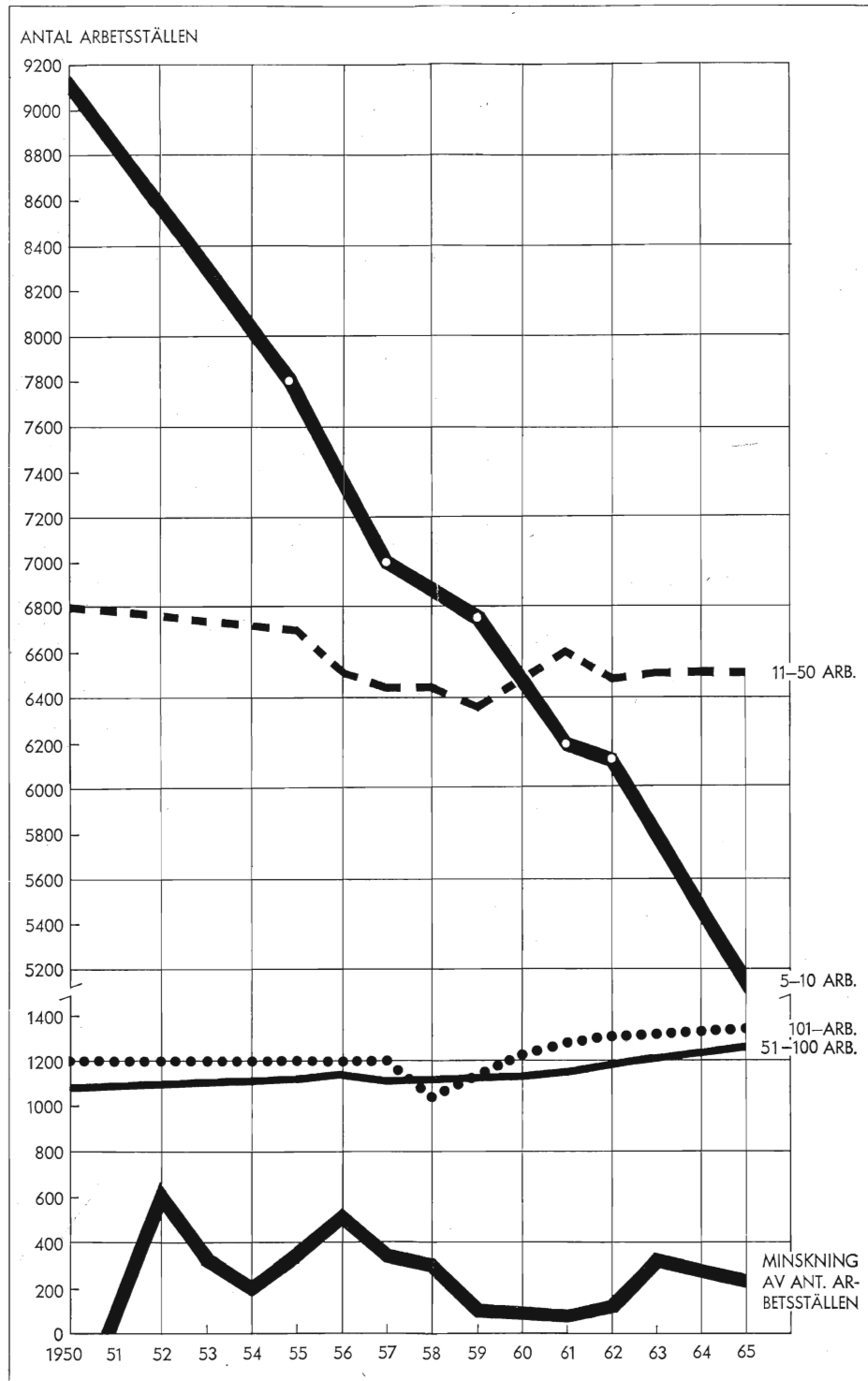

Diagram 3. Antal arbetsställen inom industrin 1950—1965 i fyra storleksklasser.
 Källa: Industristatistiken med vissa justeringar

allmänt spridda och accepterade åtgärder i kampen för bibehållen eller förbättrad konkurrenskraft både ute i företagen, bland arbetstagarna, politikerna och andra väsentliga intressegrupper. Dessa åtgärder har till yttermera visso visat sig kunna ge betydande produktivtetsvinster samtidigt som potentialen, såväl reellt som psykologiskt, tycks vara stor för fortsatt rationalisering och tillväxt i dessa former. Det väcker bl. a. den ytterst väsentliga frågan vilka resurser, dvs. vilken politisk vilja, som samhället kan mobilisera för att lösa de många sociala problem som även under 1970-talet kommer att följa på den fortsatta omvandlingen.

En annan skönjbar utvecklingslinje är ett ökat internationellt inslag i industrins strukturomvandling, som denna tar sig uttryck i form av fusioner och annat företagssamarbete samt nyetableringar. Det förefaller sannolikt att de senaste årens tendens mot ökat inslag av företagsamgåenden med utländska företag i den totala fusionsbilden, liksom av produktionsstillväxt utanför landet, kommer att stå sig eller t. o. m. förstärkas under 1970-talet. Detta kan resa en hel del i Sverige åtminstone hittills relativt okända eller ouppmärksammade problem rörande bl. a. insynsmöjligheterna i utländska eller multinationella företag på svensk botten, konfrontationen mellan olika nationers värderingar som dessa tar sig uttryck i företagspolitik, förskjutningen av centrum för viktiga företagsbeslut till andra länder osv.

En tredje sannolik utvecklingslinje, som givetvis är en konsekvens av den första, gäller de mindre företagens och familjeföretagens framtid och betydelse för den ekonomiska utvecklingen. För det första tycks populariteten för familjeföretagsformen som sådan vara i sjunkande både bland aktuella och potentiella företrädare för denna stora och från utvecklingssynpunkt betydelsefulla del av näringslivet liksom bland grupper utanför den. För det andra verkar en hel del av de grundläggande drivkrafterna ba-

kom strukturomvandlingen till nackdel för produktion eller företagsdrift i små former, även om det samtidigt finns vissa inslag i den tekniska och ekonomiska utvecklingen som gynnar smådrift. För det tredje förefaller det inte osannolikt att vi nu har kommit in i en period med en anhopning av övergångsproblem för mindre och medelstora familjeföretag, dels i samband med de välkända splittringsriskerna mot slutet av den tredje generationen i familjeföretag (dvs. de många företag som grundades under industrialismens första årtionden), dels i samband med successionen efter de många företagsgrundarna inom industrin på 1920- och 30-talen.

Alla dessa faktorer talar för en fortsatt och kanske t. o. m. accelererande minskning av de mindre företagen. För samhällsekonomin som helhet kan detta kanske medföra effektivitetsvinster. Men vi vet föga om vad det kan betyda i fråga om risker för förlorad dynamik och innovationskraft i näringslivet. Det är problem som inte får nonchaleras och som kanske blir en av de stora ekonomisk-politiska frågorna under 1970-talet.